

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

VOJNITS, András

125 éves a Teleki-expedíció (első rész) / The Teleki-Expedition is 125 Years old (first part)

Eredeti közlés/Original publication:

Természet világa, 2013, 144. évf., 9. szám, 404–408. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.498

Dátum/Date: 2019. március / March

filename: vojnits_2013_125EvTelekiExp01

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

VOJNITS, András: 125 éves a Teleki-expedíció (első rész) / The Teleki-Expedition is 125 Years old (first part), *AHU MATT*, 2019, **pp. 1–18. old.**, No. 000.003.498, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az interneten / At the Internet

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, emlékezés a 125 évvel ezelőtt megvalósított Teleki-expedícióra, eseménytörténet, értékelés, első rész

African research in Hungary, remembrance about the 125-year-old Teleki expedition, history of the events, evaluation, first part

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

125 ÉVES A TELEKI-EXPEDÍCIÓ

Első rész

VOJNITS, András

Természet világa, 2013, 144. évf., 9. szám, 404–408. old.

A

A nagy földrajzi felfedezők legtöbbje a gyarmatosító és hajózó nemzetek szülöttei közül került ki. Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve népeinek egyike sem volt ilyen, mégis bízvást elmondhatjuk, hogy a Teleki-expedíció olyan eredményekkel gazdagította a nemzetközi tudományt, amelyek Teleki Sámuel és kísérőjét, Ludwig von Höhnelt a legjelesebb Afrika-kutatók, Mungo Park, Hugh Clapperton, René Caillié, Heinrich Barth, Gustav Nachtigal, David Livingstone, Henry Morton Stanley pantheonjába helyezik¹.

Marosvásárhely szomszédságában, Sároberkén 1845. november 1-én ugyan Sámuelként jegyzik be a későbbi erdélyi nagyurat a keresztlevélbe, de legtöbb ismerősenek és persze a családtagoknak a későbbiekben is egyszerűen csak „a Samu”. Kezdetben magántanuló, majd egy év iskolába járás után 1863-ban kitüntetéssel érettségizik a debreceni Református Kollégiumban. A berlini és a göttingeni egyetemen állam- és gazdaságtudományi szakon folytat tanulmányokat, de geológiai, ásványtani és földrajzi stúdiumokat is felvesz. A kor olyan elismert tudósaival kerül kapcsolatba, illetve oktatják, mint Wolfgang Sartorius von Waltershausen és Johann Eduard Wappäus, továbbá Helferich, Griepenkerl, Hattendorf és Enneper professzorok. Később katonai pályára lép, azonban huszárnagyi tisztéről csakhamar lemond. Már mint a gornyesszegi választókerület képviselője ismerkedik meg Rudolf trónörökösével és annak feleségével, II. Lipót belga király lányával, Stefánia hercegnővel. Barátság szövődik közöttük, amelynek kezdete közös medvevadászat a Görgényi-havasokban, végpontja pedig egy-egy „ismeretlen” tó elnevezése Kelet-Afrikában. Rudolf és a főherceg baráti köre ösztönzi Telekit afrikai expedíciójára, és ő ajánlja

---

¹ Kubassek János (1988): Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának tudományos jelentősége, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 7–16. old.

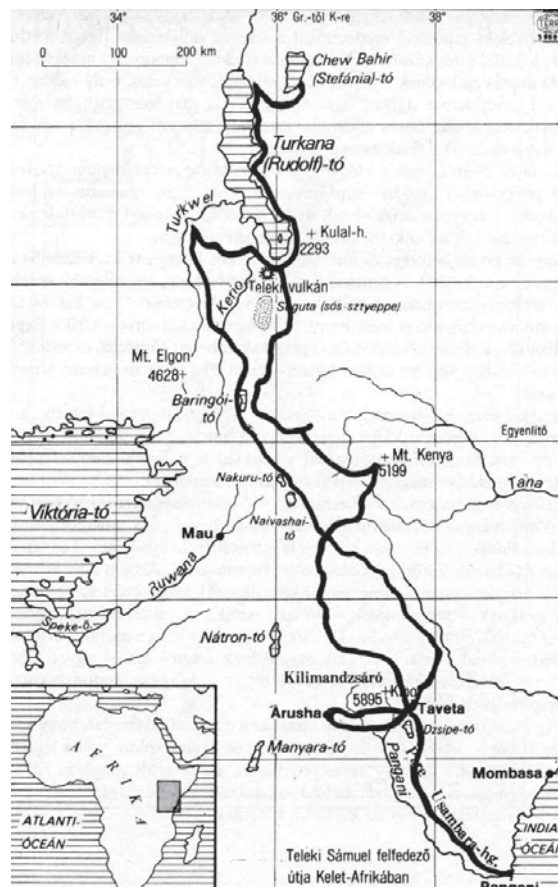
útitársul Ludwig von Höhnelt osztrák sorhajóhadnagyot. A nagy kalandra Höhnelt hegymászó túrákon készül fel. A sors iróniája, hogy az út jelentős részén betegségekkel és „általános testi gyengeséggel” küzd. Az öserejéről híres Telekinek ilyesféle felkészülésre nincs szüksége. Franciaországban és különösen Angliában, így a British Múzeumban és a brit Királyi Földrajzi Társaságnál gyűjti a tudnivalókat. Térképeket és könyveket szerez, és számos Afrika-szakértővel folytat eszmecsere. 1886. november végén érkezik meg Zanzibárba, ahol az előkészületekkel megbízott Höhnelt várja. 1887 januárjában kelnek át a fekete kontinensre. A csaknem két évig tartó kalandozás 1888 októberében ér véget. Hogy milyen fizikai adottságai voltak Telekinek, mutatja, hogy bár az expedíció alatt majd’ fél mázsát fogyott és látszólag amortizálódott, azért hazafelé még „elugrott” Abesszíniába, Harar vidékére, némi levezető vadászatra. Kevésbé köztudott, hogy a rákövetkező években sem elégedik meg az erdélyi medvevadászatokkal, nagy utakat tesz többek közt Indiában, az Indonéz-szigeteken, sőt visszatér Afrikába, ahol megint megpróbálkozik – és ismét sikertelenül – a Kilimandzsáró megmászásával. A századfordulón újólág bekapcsolódik a közéletbe, országgyűlési képviselő lesz. A világháború kitörésekor, mint tartalékos huszár alezredes, felajánlja szolgálatait, amiről, magas korára való tekintettel, köszönettel lemond a haza. Szülőhelyén a család Ősi kriptájában helyezik örök nyugalomra 1916. március 10-én².

A nagytermészetű erdélyi gróf Európában nemcsak kora egyik legtapasztaltabb és legismertebb vadászának, hanem a legjobb fegyverszakértők egyikének számított. Erre utal az is, hogy 200 vontcsövű elöltöltő puská, 80 hátultöltő karabín, 12 Colt és jó néhány revolver állt az expedíció rendelkezésére – egy hadseregnek is elég! Szükség is volt minderre, mert bár Teleki igyekezett „mosolypolitikával” megoldani a nehézségeket, a kikujukkal kénytelenek voltak megütközni. Saját, „személyes” fegyverei:

„... két 8-as golyós fegyver Hollandtól, 10 drachma fekete porral és keményített ólomgolyóval töltve, egy 10-es öbű golyós, egy 577-es

² Balázs Dénes szerk. (1993): Teleki Sámuel (gróf): felfedező–utazó Kelet-Afrikában (1845. nov. 1., Sáromszék, Maros-Torda m. – 1916. márc. 10. Bp.). In: *Magyar Utazók Lexikona*, Panoráma Kiadó; Budapest; 378–382. old.

express, 6 drachma porral, két 500-as express 5 drachma porral töltve, és két paradox, mind hátultöltő.”

A Teleki-expedíció útvonala

A felszerelés legnagyobb részét Európából szállították 140 ládában, más árukat a partvidék kereskedőitől vásároltak. Mindebből „teher-csomókat” állítottak össze, melyek egyenkénti súlya nem haladta meg a 35 kilót. Később, kényszerhelyzetben 50–70 kilós terhekkel menelteltek napi 12–16 órát; el lehet képzelni a teherhordók keserveit! Ők kezdetben több mint 280-an voltak, de számuk a szökések, betegségek

és halálesetek miatt ingadozott, leginkább csökkent. Volt még 25 szürke szamaruk is, míg szorultságukban meg nem ették Őket. A sátrak, asztalok, székek, ágyak és ruháskofferek 65; lövőszerek és puska-por 35; konzerv, szappan, dohány, cukor, tea, kávé és különféle használati cikkek 44; orvosság, kötszerek, egészségügyi cikkek 3; rakéták és repesztőanyagok 2; borszesz 1; világítószerke 3; balták, ásók és fűrészek 4; más kézi szerszámok és tartalék alkatrészek 2; vastag kötelek (melyek segítségével a folyókon keltek át) 2; gépszír és fegyverolaj 1; rizskása 5; konyak, bor és ecet 4; áru- takarók 2; kelmék 90; üveggyöngyök 100; drótok 80; vasláncocskák és kauri kagylók 5; a part közelében használatos rézpénzek 3; míg egy hatrészes vas-, és egy kétrészes vászoncsónak 22 tehercsomót tettek ki³. Óriási problémát jelentett, hogy a térképeket, könyveket tartalmazó ládák elvesztek, amikor az első nagy csoportos szökésre sor került. A csomagok jelentős része csereárut tartalmazott (takarók, kelmék, üveggyöngyök, drótok és láncok, kagylók és rézpénzek). Az ellátás döntő részét menet közben a vadászat biztosította – már ahol volt elegendő vad.

Teleki Sámuel legismertebb képe

³ Erdélyi Lajos (1988): A Teleki-expedíció anyagi felszereltsége, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 64–65. old.

A történetek kronológiája egy hónap híján két évet ölel át⁴. 1886. november 29-én Teleki megérkezik Zanzibárba; 1887. január 24-én érkezés Panganiba; február 4-én indulás a partról Taveta felé; február 9-én történik a teherhordók első csoportos szökése; február 14. és március 1. között Korogwe; március 4. Mazinde; március 6. Mafi; március 25. Same; március 27. Dsipe-tó; március 29. Taveta; április 12. Marangu; június 14–20. Kilimandzsáró; július 25. Taveta; augusztus 15. Bezil-patak; szeptember 7. Kikuju-föld határa; szeptember 14-én ütközet a kikujukkal; szeptember 27. Muranga; október 17–24. Kenya-hegy; november 25-től 1888. február 10-ig Nyemsz (Baringo-tó); február 10. indulás a Baringo-tótól; február végén a Nyiro-hegy lábához érkeznek; március 6-án megpillantják a Rudolf-tavat; március 7-től április 13-ig a Rudolf-tó keleti partján északnak vonulnak; április 14. és 20. között átkelnek a Stefánia-tóhoz; május 10-ig tart a visszaút a Rudolf-tóhoz; május 14-től 31-ig a Rudolf-tó keleti partján délnek vonulnak; június 1. Teleki-vulkán; június 22. Tirgnell-folyó; július 18–20. Kerio-völgy; július 24-én már az éhhalál fenyegeti őket, ezért marhát rabolnak Szuk-földön; július 29-től a Baringo-tónál, illetve Kikuju-földön tartózkodnak; szeptember 29-től október 3-ig Taveta; október 24. végállomás Mombasa.

Az 1886–1888-as expedíció messze túl- szárnyalta a XIX. század második felében közkedvelt, főúri szórakozásnak szánt egzotikus vadászutazás fogalmát. Igaz, annyiban „szórakozás” volt, hogy az expedíció teljes költségét, beleértve Höhnél kiadásait is, Teleki fedezte. Egyes hazai források szerint 130 000 aranykoronája ment el erre, ami akkoriban egy több ezer holdas birtok ára lehetett, kúriával együtt. A tőkemozgatás nem volt probléma, hiszen az Osztrák- Magyar Monarchia pénze „konvertibilis valuta” volt. Cecchi adeni olasz konzul a kormányának írt jelentésében 250 000 frankra tette a summát, ez akkori értékének megfelelően mintegy 40 kilónyi aranykincset ért. Erdélyi Lajos kutatásai szerint egy Szászsebes környéki vadaskert, valamint egy történelmi értékű, Teleki Mihály kancellártól származtatott gyémánt ékszer bánta a kelet-afrikai felfedező utat. Ez persze nem rendítette meg anyagi helyzetét, mert Teleki nagyon gazdag volt, de bizonyítja áldozatvállalását és önzetlenségét. Az ilyesféle expedíciók hátterében mindig valamely európai hatalom állott, mely anyagilag is

⁴ Pokoly Béla (1988): Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának kronológiai vázlata, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 62–63. old.

támogatta őket, de a Teleki-expedíció „kilógott a sorból”⁵. Már csak azért is, mert az Osztrák–Magyar Monarchia, ha esetleg táplált is titkolt gyarmatosítási reményeket, később is megelégedett a Balkán okkupálásával, meg hogy a Ferenc József-földet Ferenc Józsefről nevezhette el.

Ludwig von Höhnel

Bár kétségtelen, hogy Teleki hajtóereje, amely az ismeretlen felkutatására ösztönözte, a vadászat volt^{6 7 8 9}, az expedíció óriási tudomá-

⁵ Balázs Dénes (1988): Mibe került Telekinek az expedíció? *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5, 66. old.

⁶ Vojnits András (2004): A lovagias orrszarvú. Teleki Sámuel vadásznaplójából, *Magasles* 2/4., 32–34. old.

⁷ Vojnits András (2004): Halálos, víg torna. Teleki Sámuel vadásznaplójából. *Magasles* 2/7., 32–34. old.

⁸ Vojnits András (2004): A tudomány szolgálatában. Teleki Sámuel vadásznaplójából. *Magasles* 2/9., 40–42. old.

⁹ Vojnits András (2011): Teleki Sámuel (1845–1916) és Ludwig von Höhnel (1857–1942). Vadászok a tudomány szolgálatában 2. *Nimród Safari* 5/2., 27–33.

nyos feltáró munkát végzett. (Nem kis részben Höhnnek köszönhetően.) A legfontosabb eredmények egyféle 12 pontba állnak össze [1]:

1. Kb. 3000 km-es, jórészt ismeretlen kelet-afrikai tájakon áthaladó útszakasz térképezése, mely elsősorban Höhn érdeme.

2. A Rudolf- és a Stefánia-tó felfedezése (ma Turkana és Csev-Bahir-ró).

3. A 640 méter magas, aktív Teleki- vulkán (turkana nevén Nagira Mwaiten) felfedezése.

4. A Kilimandzsárón Teleki Sámuel minden előtte próbálkozót túlszárnyalva 5310 méteres magasságig jutott fel.

5. A Kenya-hegy megmászásakor Teleki Sámuel érte el először a hóhatárt, 4680 méteres magasságban.

6. A Kenya-hegységben Teleki fedezte fel a később az angolok által róla elnevezett glaciális völgyet és tengerszemet.

7. Ismeretlen, vagy alig ismert törzsekről, népcsoportokról (maszajok, kikujuk, turkanák, szamburuk, elmolok, moránok, randilék, resiátok, burkenedzsik) való, közvetlen tapasztalatokon nyugvó, hiteles híradás.

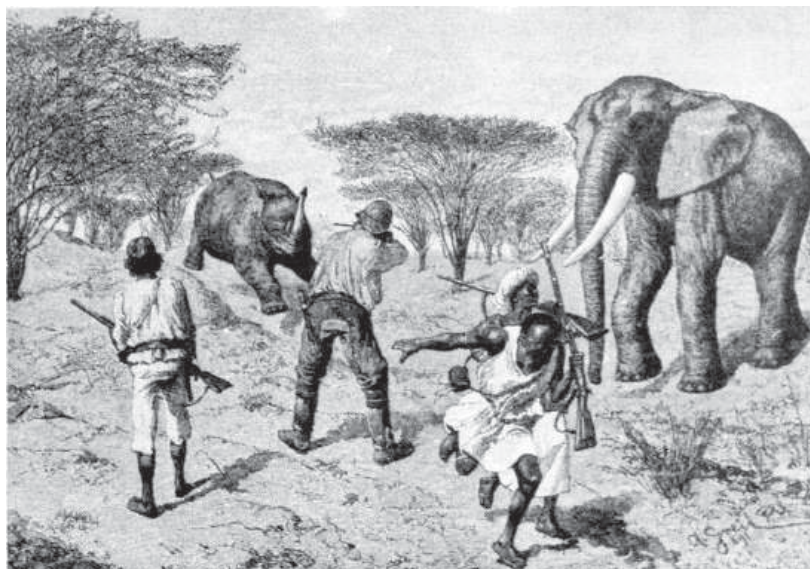
8. Máig páratlan fotódokumentáció készítése, mely a XIX. századi Kelet-Afrikáról ritka értéket képviselő földrajzi, néprajzi, történelmi, szociológiai információ- anyagot rögzít.

9. Tekintélyes tárgyi etnográfiai anyag gyűjtése, mely a Néprajzi Múzeum afrikai gyűjteményének alapjává vált.

10. A Teleki-expedíció meteorológiai, geológiai, földrajzi, állat- és növénytan megfigyelései és gyűjtései, addig ismeretlen növény- és állatfajok felfedezése számottevő új adalékokat nyújtottak a természettudományok művelőinek.

11. A vadászatokat reprezentáló, egyedülálló állatbőr- és trófea-gyűjtemény, melynek jelentős része sajnos a második világ- háború során elkallódott vagy elpusztult.

12. Az expedíció eredményei, a Rudolf- és Stefánia-tavak, valamint a Teleki-vulkán felfedezése szolgáltak kiindulópontul a Kelet-afrikai-árokrendszer kialakulását megmagyarázó új földfejlődéstörténeti elméletnek.

Vastagbőrűek között

Amikor elindultak, a Kenya-hegy és az Etióp-magasföld közt elnyúló vidék még feltáratlan volt, a 3000 kilométeres út javarészt európaiak számára ismeretlen tájakon vezetett keresztül. De ezek akkoriban sem voltak „fehér foltok”, mert a kartográfusok valósággal irtóztak az ürességtől, és egyéb híján csapongó fantáziájukra hagyatkozva, sosemvolt folyókkal és hegyekkel hintették tele a földabroszt¹⁰. Olyannyira, hogy pl. Dél-Afrikában az angol és német érdekerület határát egy nem is létező folyam mentén húzták meg... Ezeket az ugyancsak tarkabarka fehér foltokat térképezték fel az expedíció során, s közben felfedezték – legalább is az európaiak számára – a Stefánia- és a Rudolf-tavat, vagy a még ma is az expedíció vezetőjének nevét viselő Teleki-vulkánt. Kis híja volt, hogy két csúcsmászás is a nevükhöz kötődjön, de ha Telekinek nem is sikerült a Kilimandzsáró és a Kenya-hegy csúcsát elérnie, olyan magasra jutott, mint előtte még senki más. Ők mérték fel először Pangani középső szakaszát, a Kilimandzsáró és a Kenya-hegy közti útvonalat és környékét – a harcias kikujuk lakta vidékre előttük európaiak még nem merészkedtek –, a

¹⁰ Gábris Gyula (1988): A Teleki-expedíció nemzetközi jelentősége. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 3–5. old.

Nyiro- és a Matthews-hegységet. Az expedíció eredményei tulajdonképpen a Nílus-kutatás körébe illeszkednek, bár akkoriban ez még nem lehetett előttük világos. Höhnel leírta, hogy a Rudolf (Turkana)-tónak erős szintingadozásai lehettek, amit szerinte a partjai mentén felhalmozódott kagylóhéj-tömeg is mutat. Azóta bizonyítást nyert, hogy a tó legmagasabb vízállása kb. 80 méterrel emelkedett a mai szint fölé, és 8000–10 000, valamint 4000–6000 évvel ezelőtt valóban lefolyása volt a Nílus felé. A gondos látrajzoknak és csillagászati megfigyeléseknek köszönhetően az expedíció nyomtatásban rendkívül gyorsan megjelenő térképei kartográfiai tekintetben jelentősen felülmúlták az addigiakat.

Elefántvadászat

Sokféle néppel, törzzsel, etnikummal kerültek kapcsolatba. Olyanokkal is, akik még nem láttak fehér embert, és olyanokkal, akiknek létezéséről az európaiak még csak nem is tudtak. Páratlan értékűek etnográfiai gyűjtéseik és leírásaik; nemcsak a népeket írták le, nemcsak fotódokumentumokat készítettek, hanem a népek tárgyi kultúráját is gyűjtötték. Ez a gyűjtemény – szemben a botanikai és zoológiai anyagokkal –, ha nem is teljes egészében, de hazánkban, a Magyar Néprajzi Múzeum birtokában van. A fennmaradó rész Ausztria múzeumait gyarapította, illetve Erdélyben, a görgényszentimrei kastélyban őriz-

ték, míg a II. világháborúban el nem tűnt. A néprajzi tárgyakon különféle meghatározások szerepelnek, melyekből következtetni a népekre, népcsoportokra. A „Meru” megjelölés pl. azt a csagga népcsoportot jelenti, amely a Meru-tűzhányó környékén él. Maradtak kérdőjelek is: az „Ukambani” valószínűleg az Ukamba országban élő kamba népet jelenti, de „elgina” törzsről nem tud az afrikanisztika. Feltehetőleg az elgume (a turkának másik neve) szó elferdítéséből származik¹¹.

A Teleki-expedíció által bejárt vidék Afrika néprajzilag egyik legváltozatosabb területe. A kontinensen megtalálható mindkét nagyrasz (europid, negrid), és a három formacsoport közül egy (etiopid) képviselőivel találkoztak az utazók. Nemcsak szokásaikról, kinézetükről, társadalmi berendezésükről és mindennapjaikról, hanem még nyelvjárásaikról is többnyire helytálló megállapításokra jutottak. A gyűjtött tárgyak közel kétharmada fegyver, harmada ékszer, a maradék ruházat, edények, használati eszközök. Sok származik a maszájoktól, a Kenya és a Kilimandzsáró között élt kamba törzstől, a harcias kikujuktól – nem véletlenül a fegyverek 40%-a kikuju eredetű –, és a turkánaktól, míg Kelet-Afrika ősi lakóit, a gyűjtögető, halász–vadász ndorobokat csak egyetlen, de annál érdekesebb eszköz, egy halász–vadász lándzsa képviseli¹².

A XIX. századi Afrikában növényt és állatot gyűjteni nehéz és fáradságos munka volt, de azokat kipreparálni, tartósítani és épségben hazahozni (a „hazahozás” sajnos leginkább Bécset jelentette) mai szemmel valóságos hőstettnek tűnik. És nem akármilyen „gizgazokkal”, hanem értékes herbáriumi gyűjteménnyel tértek meg¹³, amit az is bizonyít, hogy a kor nemzetközi hírvű specialistái dolgozták fel. Ez a század a botanika nagy feltáró és leíró korszaka is volt, és az expedíció számos újdonsággal szolgált a növényvilág sokféleségének megismeréséhez. A 237 fajt számláló expedíciós herbáriumban 32 virágos növény-, 1 páfrány-, 32 lombosmoha-, 4 májmoha és 9 zuzmó-faj, összesen 78 faj volt új a tudomány számára. Ezek közül legismertebb a szépséges Teleki-lobélia és a Teleki-aggófű, melyeket maga Teleki Sámuel gyűjtött a Kenya-hegy nagy magasságában. Sok növény gyűj-

¹¹ Füssi Nagy Géza (1988): Etnikai folyamatok Kelet-Afrikában a XIX. században. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 31–36. old.

¹² Borsos Balázs (1988): A Teleki-expedíció anyaga a Magyar Néprajzi Múzeumban. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5, 25–30. old.

¹³ Farkas Edit (1988): A Teleki-expedíció botanikai eredményei. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 43–48. old.

tési helyén – ilyen a Kilimandzsáró 4960 méter magasságban fekvő területei, vagy a Baringo-tó környéke – Höhnél nem is járt, mégis az irodalom alapján a gyűjtő valódi személye általában tisztázatlan maradt, vagy Höhnélnek tulajdonították.

A XIX. század derekától az európaiak fokozott figyelemmel fordultak a fekete kontinens állatvilága felé. A trópusi Afrikát kutató zoológusok közül elsősorban Alfred Edmund Brehm (1829–1884) munkássága vált szélesebb körökben ismertté, de sem Ő, sem kutatótársai nem jutottak el a kelet-afrikai nagy tavak vidékére. Teleki és Brehm ismerték egymást, mindketten a zoológia iránt érdeklődő Rudolf trónörökös barátai voltak. Ha Brehm, aki Magyarországon is járt¹⁴, nem hal meg olyan fiatalon, minden bizonnyal Telekivel tart. Vajh’ az út akkor milyen zoológiai sikerekkel járt volna? De feljegyzéseik így is értékesek. Az nem meglepő, hogy megkülönböztették a széles szájú orrszarvút (*Ceratotherium simum*) – amelyet Teleki is fehérnek nevezett – a keskenyszájú feketétől (*Diceros bicornis*), vagy „kéttülkű feketétől”, és az sem, hogy akkoriban mindkét fajból még sok élt Afrikában, de az már érdekesebb, hogy az utóbbi törzsalak-jától elkülönítették a kisebb északkelet-afrikai formát. Ezek később Kap-rinocérosz (*D. bicornis bicornis*) és szomáli rinocérosz (*D. b. bruci*) néven kaptak helyet a szakirodalomban. A zebrákkal is foglalkoztak, bár a „tigrislovak” keveseket érdekeltek. Höhnél könyvében nagyszerű képet találunk a síkvidéki zebráról (*Equus burchelli*), és részletes összehasonlítását egy alfajával, a Chapman-zebrával (*E. b. chapmanni*), valamint a Grevy-zebrával (*E. grevyi*). Leírásaik és rajzaik megörökítették a leggyakoribb kelet-afrikai állatfajokat; ezeknek néhány tróféája is megmaradt. A halak sem kerültek el figyelmüket, és gyűjtöttek pókokat és rovarokat, főleg lepkéket és bogarakat. Az ízeltlábúak további sorsáról nem sokat tudunk, elnyelte őket Bécs¹⁵.

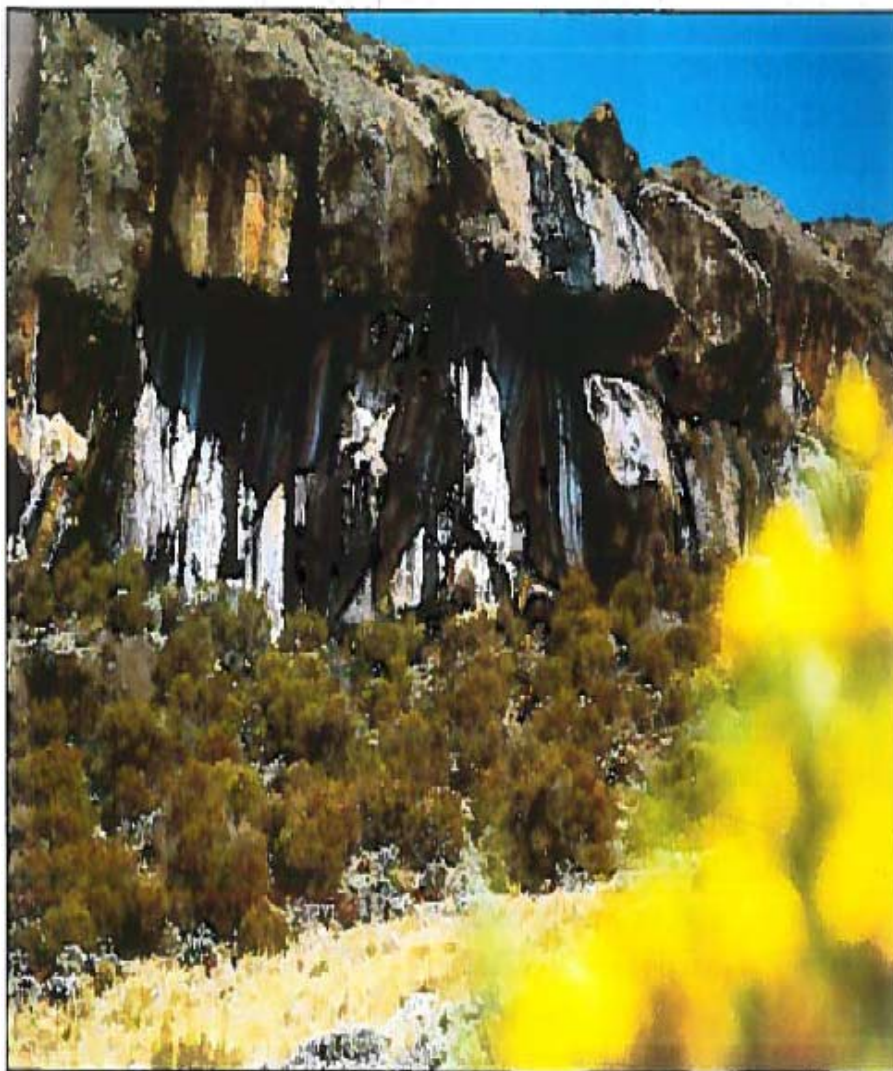
Persze tévedéseik is voltak. Teleki azt hitte, „világosbarna szőrű farkatlan marmotát” lőtt, holott a szirti borzzal találkozott. Leginkább a madarakkal gyűlt meg a bajuk, ugyanabba a hibába estek, mint sok más utazó, köztük Magyar László: a nektármadarakat kolibriknek néz-

¹⁴ Brehm, Alfred Edmund (1988): Kirándulás a Dunán. In: *Az Északi-sarktól az Egyenlítőig*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

¹⁵ Kádár Zoltán (1988): Teleki Sámuel expedíciójának állattani eredményei. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 37–42. old.

ték. Kétségtelen, hogy némileg hasonló kinézetű és életmódú a két társaság, de kolibrik kizárólag az Újvilágban fordulnak elő.

A Zebra-szikla a Kilimandzsárón

„Délbe lőttem egy Colibrit. Nyaka melle fényes zöld, mellén pár vörös toll, a kakas farkában 2, 6-8 czoll hosszú fekete toll...” – olvashatjuk Teleki naplójában.

Minden bizonnyal a nektármadarak egy faja (*Eurocephalus* [*Nectarina*] *rueppeli deckeni*) került puskavégre. A kígyászkeselyűről vagy titkármadárról, erről a fura kinézetű ragadozóról pedig így ír:

„Az utban lőttem egy szürke papagályfaj madarat, hosszú, szürke fehér és fekete csíkos fark, teste szürke és hát tollai feketén beszegve, melle szürke és egy 2” magas bóbitája van”.

Az sem nagyon érthető, szerinte a keselyűfejű gyöngytyúk (*Acrylium vulturinum*) kinézetre miért egy „gyöngytyúk és fogoly között levő madár”, mely „akkora, mint a fogoly”, pedig ugyancsak természetes faj.

A Kilimandzsáró hava

Az új fajokat gyakran nevezik el ismert személyiségekről, botanikusokról, zoológusokról, a példány gyűjtőjéről, vagy a gyűjtés helyéről. Teleki nevét 7 növényfaj viseli: a *Plagiochila telekiana* moha, valamint a *Dorstenia telekii*, *Lobelia telekii*, *Erigon telekii*, *Conyza telekii*, *Aeschynomene telekii* és *Triumfetta telekii* virágos növény. (Gyakran olvashatunk a telekivirágról [*Telekia speciosa*] is, de ez a faj a kárpáti havasokban él, és egy másik gróf Teleki Sámuelről, Erdély hajdani kancellárjáról, a híres marosvásárhelyi Teleki-téka megalapítójáról kapta nevét.) Hogy a növények Ausztriába kerültek, az megmutatkozik abban is, hogy Höhneltől igen sokat, 1 nemzetséget és 11 fajt neveztek el. A Leikipia-síkság neve bukkan fel 7 növény elnevezésében, a Kilimandzsáró 1 moha és 4 virágos növénynevében fordul elő. A Kenya-hegyet és a Ndorót 4–4 növénynevének örökíti meg, a Meru-hegy két, a Dsagga egy növény nevében szerepel. Az expedíció által gyűjtött gerinces állatok közül három új kaméleonfajt írtak le, ezek közül egy Höhnelt, a másik kettő a lelőhely nevét kapta. Az állatok, éppen úgy, mint a növények a bécsi Naturhistorisches Museum gyűjteményeiben találhatók.

A naplók, feljegyzések és Höhneltől nagyszerű rajzain kívül fényképfelvételek sora öröközte meg az expedíció útját. Sajnos a fotótörténeti közlemények nem igen ejtenek szót a bravúros felvételekről, holott azok világviszonylatban is érdeklődésre tarthatnának számot. Eastmannak, a Kodak megalapítójának hála, a XIX. század nyolcvanas éveitől a fényképezés tömegszórakozássá vált, és 1886-ban megjelent az első sajtófénykép is – mégis máshogy kell tekintününk azokra, akik Egyenlítői-Afrikában háromezer kilométeren át cipelték, vagy cipeltették a nehéz felszerelést és a sok száz lemezt vagy filmtekercset. Az alap kutatásokat végző első nagy afrikai expedíciók nem vittek magukkal fényképezőgépet, nem találni olyan képet, amelynek szerzője Livingstone, Stanley vagy Speke lett volna. Erdélyi Lajos a Francia Fotótörténeti Múzeumban egyetlen ilyen tárgyú képet talált, amely egy évvel a Teleki-expedíció indulása előtt készülhetett. Bízást állíthatjuk, hogy Teleki Sámuel és Höhneltől Lajos expedíciós fényképfelvételei az egyetemes fotótörténet páratlanul értékes darabjai közé tartoznak. Ami a képek szerzőségét illeti, meg kell említeni, hogy bár írásaiban Höhneltől nem tér ki Teleki ilyen tevékenységére, számos kép ott és akkor készült, ahol Höhneltől nem járt (az expedíció során útjuk többször szétvált), vagy önkívületi állapotban, magas lázzal feküdt. Tehát Teleki nyomta meg azt a bizonyos gombot – de hát

ez valójában közömbös, egy expedíció közös vállalkozás. A második világháború alatt a fotódokumentumok Höhnel birtokában levő része a lángok martaléka lett. Az Erdélyben, a sáromberki kastélyban levő anyagot sikerült megmenteni, a fotóhagyatékot az irattári anyaggal együtt a kolozsvári Állami Levéltárban gondozzák^{16, 17}.

A Rudolf-tó

Ejtsünk még pár szót Teleki Sámuel útítársáról, Ludwig von Höhnel tengerésztisztről, akit amúgy „magyaroschan” Höhnel Lajosként emlegetnek¹⁸. Az expedíció indulásakor 30 éves tehetséges fiatalember expedícióbeli munkássága sokoldalú, széleskörű odafigyelésről ad tanúbizonyságot. A földrajzi utalásokon túl néprajzi, agrártörténeti, egészségügyi és sok más irányú feljegyzéssel gazdagította az expedíció eredményeit. Munkájának – de egyben az expedíciónak is – elismerésére utal, hogy a bécsi Kriegsarchivban fellelhető tiszti minősítésére rávezették: „érdemes tagja volt a Teleki-expedíciónak”. Nem utolsó sorban alig hogy visszaérkeztek Európába, az Ő szerzősége alatt jelent meg az expedíció útját bemutató kétkötetes munka. Teleki Sámuel nevéhez csak néhány közlemény kapcsolódik. Többek között

¹⁶ Erdélyi Lajos (1977): *Teleki Samu Afrikában*, Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.

¹⁷ Vojnits András (2005): Teleki Sámuel, az első fotografáló haditudósító. *Foto Mozaik* 8/6., 60–62. old.

¹⁸ Csendes László (1988): Höhnel Lajos munkássága a Teleki-expedíciónban. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5., 8–17. old.

a *Földrajzi Közleményekben* és a *The Times* lapjain számolt be a nagy vállalkozásról.

Kafferbivaly, Teleki méltó ellenfele

Számtalan cikk és több könyv, valamint film örökítette meg Teleki és társa tetteit és eredményeit. Teleki-emlékexpedíciók is bejárták a gróf egykori útját Kelet-Afrikában. Közülük a legjelentősebb az 1987-88-as Magyar Tudományos Afrika-expedíció hathónapos kalandozása volt. Ezt a vállalkozást nemcsak azért emelem ki, mert magam is részese voltam, hanem mert tíz tudományág tizenegy elismert képviselője valóban jelentős kutatásokat végzett, értékes anyagokat gyűjtött a hat hónap alatt. A fehér foltok ugyan kiszínesedtek a térképeken, de felfedezni való még ma is van elég, lehet új növény- és állatfajokat gyűjteni, ismeretlen népszokásokat leírni (utóbbiakat ugyan egyre kevésbé), és mindenekelőtt az évszázaddal korábbi állapotokat összevetni a maiakkal. Következő írásom erről fog szólni.